

Thomas Bauer. *Dünyanın
Tekdüzeleşmesi: Müphemlik ve Çeşitlilik
Kaybı Üzerine*. Çev. Mücahid Kaya.
İstanbul: Albaraka Yay., 2022, 140 s.

Mustafa TEKİN

İstanbul Üniversitesi
mtekin@istanbul.edu.tr
0000-0001-6854-3800

Bilhassa modernleşme süreciyle birlikte siyasetten toplumsallığa, ekonomiden kültürelliğe kadar birçok farklı alanda özgürlük, farklılık, çeşitlilik neredeyse hiç bitmeyen bir tartışma konusu olagelmıştır. Zira modernizm önceki dönemlerden farklı olarak insana özgürlük vaadiyle tebellür etmiştir. Hatta süreç içerisinde üreyen totaliter monizmler karşısında “postmodernizm” hamlesiyle özgürlük ve çeşitliliği daha da vurgulamıştır. Fakat içinde yaşadığımız dünyada küresel tüketimin insana sağlamış olduğu çeşitlilik ile giderek kendisini gösteren “standartlaşma” arasındaki gerilim kimi zaman faşizan sonuçlar doğurarak ciddi bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Özellikle tüketim metaları bir çeşitlilik görüntüsü vermekte; fakat giderek tüketim kalıpları ve yaşam tarzı olarak birbirine benzemeye başlamaktadır. Bu durum “gerçekten bir farklılık ve çeşitlilik var mı?” sorusu çerçevesinde dile getirilebilir.

Thomas Bauer’in burada kritik edeceğimiz *Dünyanın Tekdüzeleşmesi: Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine* isimli eserin temel problemini de isminden anlaşılacağı üzere “tekdüzeleşme ve çeşitlilik” anahtar kavramları ve bunlar arasında gerilim oluşturur. Bauer’in Türkçe yayımlanmış bir diğer kitabı olan *Müphemlik Kültürü ve İslam* da aynı şekilde müphemlik kavramı etrafında bu sorunsalı analiz eder. Aslında eserin dünyanın mevcut durumunda genel olarak “problem” olarak görülmemeyen ancak geleceğe doğru projeksiyonla bugünden sıkıntıları hissedilen çok önemli bir konuya odaklandığı söylenebilir.

Kitap takdimin ardından 10 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, “Tekdüzelik Arayışında”, “Müphemlik Kültürleri, “Fundamentalizm ve Kayıtsızlık” Arasında Dinler”, “Sanat ve Müzik Tekdüzelik Arayışında”, “Otantiklik Çılgınlığı”, “Kutulama Yöntemiyle Tekdüzelik Oluşturma, “Otantik Şarap ve Otantik Politika”, “Makine İnsanı Olma Yolunda” başlıklarıyla konuyu farklı boyutlardan ele almaktadır. Esasen bu farklı boyutları aynı problematik etrafında analiz ederken ana damarı takip etmektedir.

Bauer’in kitabı isminin de çok iyi şekilde anlattığı üzere dünyanın tekdüzeleştiğini, bir başka deyişle yeknesak hâle geldiğini, bunun sonucu olarak da müphemlik ve çeşitlilik kaybı yaşandığı tezini öne sürmektedir. Bauer’in tezi ve analizinde “tekdüzelik” kavramına negatif bir anlam yüklenirken “müphemlik” ve “çeşitlilik” kavramları insanlık ve toplum için olumsuzdur. Yazarın bu tezinin tartışılmasını anlamlı kılan zemin, özellikle içinde yaşadığımız çağda bilhassa maddi nesnelere görülen çeşitlilik, özgürlük iddiaları ve postmodernlikle birlikte monizmlerin sona erdiği iddialarının gerçekliğine dair yaşanan kuşkulardır. Yine de Bauer’in bu tartışmalarının, maddi nesnelereki bolluğa dair yaşanan çöşkümler arasında henüz fark edilmediği söylenebilir. Dünya ölçeğinde toplumlarda var olan “ruh sıkışması”nın teşhisleri henüz konulamadığı gibi ekransal çöşkümler de geçiştirmeye çalışmaktadır. Bilhassa “gelişmekte olan” diye tabir edilen ülkelerde yaşanan kültürel gecikmeye bağlı olarak Müslüman toplumların sorunların farkında bile olmadan “iç acılar”ını anlamlandırma çalışması dikkat çekicidir.

Bauer’e göre müphem, yaşadığımız dünyanın temel niteliğidir, dünya müphemliklerle doludur. Zira insanlar sürekli olarak farklı yorumlara izin veren, belirsiz görünen, net bir anlam ifade etmeyen, birbirine çelişen, zıt duyguları tetikleyen, ters düşen eylemler öneren izlenimlere maruz kalırlar (s. 25). Bu bağlamda “müphemlik, belirsizlik, çok anlamlılık manalarına dolayısıyla birçok farklı yorum ve çağrışım aktarma potansiyeli anlamlarına gelmektedir” (s. 69) ve zenginleştiren müphemlik yalnızca biricikliğün kutupları ile sonsuz sayıda anlam arasında gerçekleşir (s. 69-70). Tüm bunlardan bir çıkarsama yapmak gerekirse “müphemlik ya bir şeyin tam olarak anlamı varsa ya da hiçbir anlamı yoksa varolmaz” (s. 47). Dolayısıyla müphemlik tekdüzelige, yeknesaklığa, kısacası tüm monizmlere bir itirazı temsil edecek çeşitlenmenin zeminini oluşturmaktadır.

Bauer çeşitliliğin azalmasını bir problem olarak görmektedir ki, çeşitlilik konusu için gelecek kötü görünmektedir ve hatta çeşitlilik doğada olduğu gibi kültürde de giderek azalmaktadır (s. 111). Söz gelimi 1970 ile 2005 arasında biyolojik çeşitlilik %27 azalmıştır. 6500 dilin neredeyse 1/3’ü aramızdan birkaç on yıl içinde kaybolacaktır (s. 21). Yine çikolata çeşitliliğün art-

ması gıda çeşitliliğinde gerçek bir artışa karşılık gelmediği gibi endüstriyel olarak üretilmiş bu pop şarkıları da sanatın çeşitlilikten çok dünyanın tekdüzeliğinin bir belirtisidir (s. 79-80). Fakat çağdaş birçok insan daha büyük bir tekdüzeliği bir fırsat, bir vaat olarak görmekte ve daha net bir dünyada yaşamak ve buna göre hareket etmek istemektedir (s. 112). Bunun belirtisi ise günümüzde genel açıklama ve anlama çılgınlığıdır. Her şey açıklanmalı ve anlaşılmalıdır ve bir şeyi anlamıyorsan bu kabul edilebilir bir durum değildir (s. 112-3).

Çok farklı alt başlıkları analizleriyle konuya yaklaşan Bauer'in esas problemi müphemliğin uğradığı zafiyet ve çeşitlilik kaybı olarak görünmektedir. Bu bağlamda onun analizinde iki ana kesişme ya da ayırım noktası dikkat çeker: 1- Din ve sanat özellikle müphemliği besleyen, çeşitliliği artıran, dolayısıyla insana hayatında bir manevra alanı açan, onu içinde doğru derinleştiren nitelikte tebellür etmektedir. 2- Premodern dönemden çağdaş (modern) dünyaya geçişle birlikte müphemliğin irtifa kaybedişi ve tekdüzeliğin giderek yaygınlaşmasıdır. Esasen birinci ve ikincisini ortak noktada buluşturan temel unsur, din ile müphemlik arasında olumlu bir ilişkinin olmasıdır. Modern döneme geçişle birlikte dinin etkinliğini kaybetmesi, aynı zamanda müphemliğin kaybolarak tekdüzeliğin yükselişini gözlemlemek mümkündür. Yazar "müphemlik aslında modernitenin paradigmatıdır" (s. 59) derken bir paradoksa düşse de kitabın tümüyle doğrudan ve dolaylı biçimlerde postmodern paradigmataya eleştirel tavır geliştirdiği söylenebilir.

Bauer'in eserinde ulaştığı önemli sonuçlardan biri yukarıda belirtildiği üzere din ve sanatın müphemliğin sığınağı olduğudur. Yazarın ifadesiyle din fitneye neden olsa da ne din ortadan kaldırılabılır ne de dinin daha barışçıl bir dünya kuracağı iddia edilebilir. Neticede din müphemlik potansiyelinin bilinç olarak toplumun yararına kullanılarak evcilleştirme ve dizginleme işlevini görecektir (s. 81). Nitekim Katolik kilisesi Bauer'e göre müphemliğe karşı hoşgörülüdür (s. 37). Burada Bauer'in "hakikat" kavramı üzerinde müphemliğe yaklaşımı birkaç boyutludur. Birincisi, "açıklık için çabalayanlar yalnızca bir gerçekliğin olabileceği ve bu gerçeğin de açıkça tanınabilir olduğu konusunda ısrar edeceklerdir" ki (s. 44-5) hakikatın yeni tanımıdır.

Klasik olarak ve özellikle İslam açısından insanın boyutlarını aşan ve onun tarafından kapsanamaz olan hakikatın yansımaları olsa da hakikat bütün açıklığıyla insan hayatında açığa çıkmaz. Bu durumda aslında "hakikat" kavramının yorum ve çeşitlilik bakımından müphemliğe son derece açık olduğu söylenebilir. Modernizm -Kant özelinde- hakikat kavramına daha mütevazı bir yaklaşım sergilerken paradoksal olarak hakikatın kay-

nağının Tanrı'dan insana doğru kaymasıyla birlikte tekdüzeliğe gönderme yapabilecek olan epistemolojik bir kesinlik iddia etmiştir. Bilhassa 20. yüzyıldaki gelişmeler modernizmin kendisini müphemliğe kapattığına dair sayısız örnek içerir. Dine yönelik özgürlüğü kısıtlayıcı, monist olma gibi modern suçlamalar bugüne kadar etkinliğini korusa da klasik dinlerin ve İslam'ın çoğulluğa açıklığı daha derin analizlerle ortaya çıkabilecektir. Örneğin İslam'da tevhid kavramı ilk başta monist, tekeli ve baskıcı olarak yorumlansa da aslında hakikat kavramındaki tekdüzeliği dışlayan husus bizzat "hakikat"ın insan ve toplum bağlamında yatay düzlemde farklı çoğulcu tezahürlerinin bulunmasıdır.

Bauer hakikati tamamlayan kavramın artık olasılık kavramı olduğunu belirtip örneklerini fıkıh üzerinden verir. Ona göre klasik bir fıkıh âlimi hüküm verdiğinde gerçeği bulduğunu iddia etmez, sadece iyi delillere dayanan muhtemel doğru bir çözüm bulduğunu iddia eder (s. 45). Bu durum Bauer'i premodern dönemin ve genel anlamda İslam'ın müphemliği beslediği sonucuna götürür. O, hakikate yaklaşım konusunda fundamentalizmi olumsuz bir örnek olarak verir ki (s. 45), aslında köktenciliklerin modern karakteri bu cümleyle birlikte hatırlanmalıdır. Bauer'e göre "hakikat takıntısı tarihin reddi ve saflık için çabalama her fundamentalizmin temelini oluşturan müphemlik hoşgörüsüzlüğünün üç özelliği veya temel kavramlarıdır" (s. 46). Bauer de modernliği daha öncesinden farklılaştırıcı bir öge olarak görür. Nitekim modernitenin eşiğine kadar İslam toplumları (her zaman olmasa da genel olarak) etkileyici derecede geniş bir müphemlik toleransıya karakterize edilmektedir. Mesela Kur'an çok varyantlı aktarılan bir metin olması bunun örneğidir (s. 54). Yine ona göre klasik dönemde modernliğin kurumsallaştığı 1850'lere kadar yaşayan fakihler de Tanrı'nın yasasının (*şeriat*) açıkça tek anlamlı olmadığı kanaatindeydiler (s. 55). Fakat modern zamanlarda durum değişmiştir. Bunu Bauer iki boyutlu olarak ortaya koyar: 1- Yeni durumda İslamcı otoriteler klasik tedrisattan geçmiş İslam âlimleri olmayıp çoğunlukla dindar doğa bilimcisi, doktor, mühendis gibi sıradan kişilerdir. 2- Günümüzde Müslümanlar geçmişte uzun dönem yaptıkları gibi sanat ve edebiyat üretmek yerine kültürel varlıkları yok ederek dikkat çekmektedirler (s. 58). Diğer yandan dinle birlikte sanat da yazara göre müphemdir. Zira sanat bir yaşam alanı olarak en yüksek müphemlik gereksinimlerine sahiptir (s. 59). Esasen kadim zamanlardan bu yana din ve sanat fenomenler dünyasının ötesine geçebilme imkânı sunmaları sebebiyle insanların kendi içlerine doğru genişlemesini sağlamıştır. Bu da tekdüzeliğe meydan okuyarak hayata dair farklılıkları varoluş alanına çıkarmıştır.

Modern zamanlara geçişte temel kırımla noktası ontolojik ve epistemolojik düzlemedir. Tanrı'dan insana doğru kayan otorite değişimiyle

bilimsel araştırmaların sonuçlarında vahiy gibi kesinlik arayışı modern zamanları karakterize edebilir. Modernizm Tanrı'nın sertliğini (!) yumuşatarak yeryüzünde daha esnek bir hayatın inşasını iddia ederken Auschwitz'e varan totalitarizmi ile tekdüzeliği doruklara yükseltmiştir. Özellikle erken modern zamanlarda epistemolojik kesinlik arayışları bir yandan insanlığı metafizik spekülasyonlardan kurtarma amacına matufken diğerk yandan kutsal kitapların insan üzerine otoritesine bir öykünmeyi de içeriyordu. Nihayetinde her şeyin tek doğrusunu buyurduğu düşünülen bir Tanrı taklit ediliyordu. Hâlbuki Tanrı "hakikat"i sürekli uhdesinde tutup onun kesret âlemindeki sınırsız tezahürlerini insanlığa gönderirken açtığı gizemli (*müphem*) alanda bir çeşitlilik sunduğu gibi çeşitliliği de kendi uhdesinde garanti etmekteydi. İnsan ise modern zamanlarda elde ettiği tanrısal otoriteyi ve buna dayanarak diğerk insanlar üzerinde tahakküm kurarak kazandığı kariyerini bugünlerde beslemeye devam etmektedir. Postmodernizm modernizmin bu tekdüzelik, otoriterlik ve tekdüzeliğine itiraz ederek gündeme geldi ve çeşitlilik sunduğunu iddia etti. Kapitalizmin tüm enstrümanlarıyla insanlık üzerinde tanrısal bir ağ kurduğu bu zaman diliminde standartlaşmalar artmış, daha da kötüsü giyimden düşünme biçimlerine gündelik hayatta oluşan yeknesaklık ve gücün uluslararası hâkimiyeti hem tekdüzeliği bir yaşam tarzına çevirmiş hem de kitleleri yönetebilmenin bir aracı olarak görmüştür.

Bauer özetlemeye çalıştığımız bu zeminde, öncelikle içinde yaşanan çağın müphemliğe daha az toleranslı bir zaman dilimi olduğu tezini tekrarlar. Buna karşılık çeşitlilik, karmaşıklık ve çoğulluk da artık toplumlarca zenginlik olarak algılanır (s. 47). Yazar kitabın girişinde "kapitalizmin ürün çeşitliliği sebebiyle gerçekten bir çeşitlilik çağı yaşandığı söylenebilir mi?" (s. 19) sorusuyla, aslında bir yandan çeşitlilik görüntüsünün aldatıcılığına dikkat çekerken diğerk yandan tüm dünyada giderek kaybedilen zenginliği sorunsallaştırmaktadır. Aslında Bauer'in anlatımlarından açıkça müphemliğin hayatın kendi doğası içinde bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Zaten insanın kendi idealleri, arzuları, kanaatleri ile toplumda bir arada yaşama zorunluluğu arasındaki çelişki müphemliğe göndermede bulunmaktadır ve açıkçası müphemliğe tolerans gösterilmediği takdirde kişi ile toplum arasındaki bölünme derinleşmektedir (s. 109). Bauer'in dikkat çektiği ve esasen mercek büyüütülmesi gereken bir diğerk sorun ise makine-insanlarla birlikte transhümanizm ve posthümanizmdir. Bu gelişmelerle birlikte insan hayatının müphemlikten tamamen arınacağı iddiası Bauer'in de gündemindedir (s. 117). Nihayetinde bugün insanın gündelik davranışları dikkatle gözlemlendiğinde, giderek hayatın insan için makinalarla optimal tercihe indirgendiği; böylece "irade" kavramının zayıfladığı yanı sıra çeşitliliğin de sorunsallaştığı görülmektedir. Öte yandan transhüma-

nizm politikalarıyla insan, teknoloji ve tıbbın imkânlarıyla geleceğe doğru bir kesinlik, belirlenim yaratmaya çalışmaktadır ki, içerikleri “tekdüzelik” kavramını yükseltirken müphemliği zayıflatmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte hayatın akışının doğal sürecinde var olan müphemliği tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Hatta Bauer’e göre belirsizliği yok etme girişimi daha çok müphemliğe yol açar. Zira müphemlik olmadan yaşamak imkânsızdır. Dolayısıyla insanlığın ortadan kalkması durumunda müphemlik ortadan kalkacaktır (s. 116). Giderek yabancılaşma ve tekdüzeleşmenin arttığı bir dünyada, Bauer’e göre müphemlik, doğaya, farklı kökenlerden insanlara, dinlere, eğilimlere, yeteneklere, sanatsal yaratıcılığa, bilgi için bilimsel çabaya, siyasi ve sosyal bağlılıktan gelen insanlara saygıdan neşet edecektir. Bunların sahici olarak vücut bulduğu bir dünyada anlam çeşitliliği kendisini gösterebilir. Fakat burada önemli şart insanlığın müphemliği bir kusur değil zenginlik olarak algılamasının gerekliliğidir (s. 120).

Bauer’in şu cümlesinin fikri takibi yapılmalıdır: “Müphemlik, müphemliğe çok toleranslı bir zihniyetin uzun süre hüküm sürdüğü modern öncesi toplumlardan öğrenilebilir” (s. 120). Bu cümle bize birkaç açıdan yorum yapma imkânı verir. Birincisi, postmodern toplumlarda insani krizler giderek derinleşmektedir. İkincisi, premodern dönem müphemlik için adres gösteriliyorsa bu öncelikle dine göndermeleri işaret etmektedir. Dolayısıyla din, muhteva ve insan için açtığı geniş ontolojik ve epistemolojik alan sebebiyle, insanı kapalı sistem dünyevi ideolojilere ve bunların tekdüzeliğine sıkıştırmamaktadır.

Bauer’e göre müphemliğe yüksek bir hoşgörü iki nedenden dolayı dinin gelişmesi için vazgeçilmezdir: 1- Aşkını bu şekilde kabul etme ihtiyacına dayanır. Zira din rasyonel olanın ötesine geçebilen ve onu aşan bir şeye olan inanca istinat eder. 2- Dinin her şeyden önce bir iletişim (biçimi) olduğu gerçeğidir (s. 52-3). Doğrusu insanın “aşkın” a olan ihtiyacı çerçevesinde donanımının sağlanması hayati önemdedir; zira aşkına başvuru yapmadan insan ne kendisini dünyaya yerleştirebilir ne de anlamlandırabilir. İnsanın “aşkın” a olan göndermeleri, kendisini dünyada farklı tecrübelerle açabilmesini de sağlar. Din çok farklı yollardan insana “aşkın” la ilişki kurma imkânı veren bir iletişimi temin etmektedir. Aslında burada din dışarıdan bir mekanizma olarak insanı belirlemekten ziyade, insana aşkınla temas kurması ve bütün yetileriyle, tecrübeleriyle kendisini inşa etmesi için imkân sunmak istemektedir.